

OSVRTI I KOMENTARI

DEMOGRAFSKE PROMENE I POPULACIONA POLITIKA

Majnc (Nemačka), 31. avgust – 03. septembar 2016.

Evropska populaciona konferencija EPC 2016 „Demographic Change and Policy Implications” je održana na Univerzitetu Johannes Gutenberg u Majncu, jednom od najstarijih u Evropi. U odnosu na neke prethodne konferencije u organizaciji EAPS (European Association for Population Studies), čini se da aktuelni demografski procesi nisu bili toliko pod utiskom „izvan demografskih“ pesimističnih sagledavanja. Štaviše, pošavši od uvodničara, podvučen je osnovni optimističan ton. Naime, odlazeći predsednik EAPS-a, Francesco Billari, je kroz svoje izlaganje naglasio posebnu ulogu ove demografske asocijacije, koja je, po njegovom sudu, bila zaslužna za spajanje podeljene Evrope pre 1990. Naime, EAPS je osnovan 1983, da bi prva konferencija bila održana već 1987. zahvaljujući upravo naporu demografa „sa obe strane gvozdene zavese”, što je u krajnjem dovelo do napretka u odnosima i pomoglo ujedinjenju do tada podeljene Evrope. Utisak je da je ovakav akcentat pozdravnog govora bio svojevrsna refleksija na aktuelnu situaciju u EU, odnosno na celom kontinentu, s obzirom da je uvodničar ubrzo pojasnio da bi voleo da je Evropa danas još „ujedinjenija“ implicirajući nezadovoljstvo aktuelnim stanjem. Iako se brzo „ogradio” u smislu da je danas svakako mnogo bolje nego pre 1990, ostala je žal što napredak u smislu integracija nije bolji. S druge strane, Billari nije krio zadovoljstvo što je EPC postala „glavna stvar“ u vezi sa EAPS-om i praktično njegov zaštitni znak. Potvrda tome je da stalno postoji želja da konferencija bude održavana svake godine, jer se, kako je duhovito primetio, učesnici i pre nego što počne aktuelni EPC već raduju sledećem. Dakle, ako je do demografa, kohezija među Evropljanima neće biti u pitanju.

Imajući u vidu ton i smer uvodnog izlaganja, kao i aktuelnu migrantsku krizu, koja je posebno značajna za Nemačku, kao državu koja je tokom krize primila najveći broj imigranata, i koja se ponosi integrativnom politikom kakvu nisu pokazale ostale vodeće članice EU, čini se da nije slučajno što je prvi po redu od glavnih govornika (*key note speakers*) bio Ginter Krings, državni sekretar u Ministarstvu unutrašnjih poslova Nemačke. Njegovo izlaganje je imalo vrlo optimističan ton, sa ključnim akcentom na integraciju migranata. Pritom je eksplicirao da je za suštinsku integraciju potrebna ne samo jezička i poslovna integracija, već i privatna – ona koja zadire u nivo porodice i prijatelja. U tom smislu,

posebno mu je bilo bitno da istakne Nemačku kao dobar primer integrativne politike. Optimizam sa vrlo osetljivog migracionog pitanja prebacio je i na opservaciju o aktuelnim demografskim procesima, istakavši da je uočio da se oni danas posmatraju pozitivnije nego pre 15 godina i da su za to zaslužni upravo demografi koji su do skoro „zabrinjavajuće“ procese počeli da sagledavaju iz potpuno drugačije vizure. Tako se sve više govori o izazovima koji se mogu „rešiti“, pa, tako, na primer, starenje nije samo problem već i mogućnost.

Drugi glavni govornik na otvaranju bio je predstavnik organizatora iz redova demografa, direktor Federalnog instituta za populaciona istraživanja iz susednog Visbadena, Norbert Šnajder, koji je govorio o promenama porodične strukture, o tome koliko je to društveni konstrukt, i kako je za takvu vrstu istraživanja neophodna komparativna analiza. Navodeći primer širenja pojave rađanja van braka kao glavnu odliku promena u porodici od 1980-ih, kada je, sem Švedske, udeo rođenih van braka svugde bio do 10%, dok je danas evropski prosek oko 40%, ukazao je na rastući diverzitet porodice, te da ona nije data institucija, već da se nalazi u stalnom menjaju. Stekao se utisak da je već ovo predavanje nagovestilo jedan od osnovnih pravaca konferencije u smislu prikazanih rezultata istraživanja, budući da nije bilo reči o značajnijim pomacima ni u teorijskom domenu, ni u pogledu istraživačkih nalaza.

Nakon uvodnih predavanja u okviru plenarne sesije održane prvog dana, u sledeća tri u okviru naučnog programa konferencije, kroz 14 glavnih tema podeljenih u 123 sesije (oko 600 usmenih prezentacija) i 3 poster sesije (236 postera), predstavilo se blizu 1.000 istraživača iz čitave Evrope i sveta. Struktura glavnih tema je već uobičajena za EPC, tj. bez promena u odnosu na prethodnih nekoliko konferencija. Na osnovu pregleda detaljnog programa, aktivnog učešća na određenom broju sesija i kroz razgovore sa ostalim učesnicima, naš osnovni zaključak je da su dominirale tradicionalnije teme u poređenju sa konferencijama koje organizuje npr. Američka asocijacija za proučavanje stanovništva.

U metodološkom smislu, dominirala su velika anketna istraživanja, međutim, neretko se mogao steći utisak da je u pitanju statistika radi statistike. Sve lakša dostupnost različitih statističkih metoda i aparature uz jake kompjutere približila je demografsku statistiku velikom broju istraživača, što rezultira brojnim analizama podataka, ali, čini se, bez većih pokušaja da se sagledaju dubinski mehanizmi ili bar da se dovedu u pitanje postojeći teorijski koncepti, naročito imajući u vidu prepoznat nedostatak teorije u oblasti društvenih nauka koja bi ponudila objašnjenja za brojne demografske izazove. Čak i u onim ređim situacijama kada su autori izlaganja izlazili sa objašnjenjima koja se ne uklapaju u poznate

paradigme, učesnici su stavljali pod sumnju pre njihove uzorke ili delove uzorka iako je bilo očito da to nije bilo problematično.

Imajući u vidu centralnu temu konferencije, jasno je da je potreba za političkim odgovorom na demografske izazove sve veća. I dalje je prisutna dilema da li demografi treba samo da interpretiraju procese, aktuelne i buduće trendove ili se od njih očekuje aktivnija uloga kao aktera koji svojim nalazima mogu da utiču i na promene samih procesa. S obzirom na populacione izazove koji stoje pred Srbijom, ideja je bila da iz ogromnog broja sesija uspemo da pronađemo ona izlaganja koja, po našem mišljenju, mogu ponuditi nove uvide u procese od značaja i za našu demografsku misao. Stoga smo posebnu pažnju posvetili izlaganjima koja se odnose na neekonomske determinante fertiliteta i kontroverze u vezi sa tradicionalnim shvatanjem populacione politike koja se tiče mera u zemljama dugotrajno niskog fertiliteta.

Uočljivo je bilo da akcenat u istraživanjima društava koja nemaju ekonomske probleme poput našeg, postaje sve diversifikovaniji – pokušavaju se raščlaniti faktori iz socio-psihološke sfere za koje se ranije pokazalo da mogu imati presudan uticaj u odluci za rađanje, kako kod parova bez dece, tako i prilikom odluke za rađanja višeg pariteta. Tako se uočavaju razlike ne samo u pogledu subjektivnog osećaja zadovoljstava i životne radosti u zavisnosti od iskustva sa rođenjem prvog deteta ili u slučaju parova bez dece iskustva roditeljstva iz okruženja, već i faktor promena koje nastaju u samom partnerskom odnosu i organizaciji svakodnevnog života prilikom odluke o rađanju drugog deteta, kako je primetila Petra Buhr sa Univerziteta u Bremenu.

Zanimljivi su bili nalazi istraživanja kolega iz Italije (Marco Le Moglie, University of Turin; Letizia Mencarini, Univerzitet Bocconi, Chiara Rapallini, Univerzitet u Firenci) da veće materijalno bogatstvo može imati negativan uticaj na stope rađanja, tj. da bogatiji roditelji manje uživaju u deci i roditeljstvu uopšte.

Jedan od najvažnijih zaključaka sa ovih sesija je da iskustvo roditeljstva negativno utiče na subjektivni osećaj zadovoljstva jedino kada roditelji, naročito majke, moraju da se suoče sa ozbiljnim konfliktom između obaveza na poslu i u kući. Ovim nalazima je bitno relaksiran već, može se reći, konsenzus iz brojnih prethodnih empirijskih istraživanja na ovu temu, o tome da su roditelji manje srećni od parova bez dece, time ističući prethodno iskustvo roditeljstva kao ograničavajući faktor za ostvarivanje pariteta viših redova. Ovo istraživanje (Letizia Mencarini, Univerzitet Bocconi; Anna Matysiak, Witgenštajn Centar; Daniele Vignoli, Univerzitet u Firenci), na panel podacima iz Australije, je ukazalo da konflikt između obaveza u kući i na poslu može biti ključni faktor ublažavanja uočene negativne veze. Ovakav nalaz može biti od posebnog

značaja prilikom promišljanja u vezi sa populacionom politikom u Srbiji budući da se pokazalo da i u društvima sa značajno višim standardom konflikt u obavezama između kuće i posla ima bitnu ulogu prilikom odluke o rađanju drugog deteta. Ovu opservaciju svakako ne treba razumeti kao negiranje ili umanjivanje značaja ekonomskog momenta kao determinante rađanja u Srbiji, već pre svega kao kontra argument, može se reći, preovlađujućem mišljenju čak i u našoj intelektualnoj sferi izvan demografske, da je ekonomski faktor ključni i da će ekonomskim napretkom stvari same po sebi krenuti nabolje kada je u pitanju stopa rađanja. Upravo najveće gradske sredine kod nas, naročito Grad Beograd, koji standardom života odskače u odnosu na ostatak Srbije, a gde je konflikt između obaveza na poslu i u kući naročito izražen, imaju najniže stope rađanja.

Konačno, centralno mesto populacione politike u populaciono velikim i ekonomski moćnim državama sa veoma niskim stopama rađanja su i dalje gledišta da je moguće da se fertilitet vrati na nivo „zamene generacija“. Imajući u vidu istorijsku ulogu ovih država, kao i dalje veliki značaj koji za njih ima faktor populacione veličine, takva orijentacija njihovih donosilaca odluka ne čudi iako savremena shvatanja o ulozi populacione politike prebacuju fokus sa, ističe se, nerealnog i u praksi neostvarivog fiktivnog „nivoa zamene“, koji se odnosi na stacionarne populacije koje nigde ne postoje u stvarnosti. U tom smislu posebno su bili bitni doprinosi autora iz Japana i Rusije. I jedni i drugi su kroz rezultate svojih istraživanja istakli da nije moguće podići fertilitet na nivo potreban za zamenu generacija kroz napore populacione politike. Ryuzaburo Sato (National Institute of Population and Social Security Research) je, pored poznatih ograničavajućih faktora za sprovođenje mera u samoj praksi, istakao neke specifične kulturološke i istorijske koji značajno narušavaju pretpostavljenu univerzalnost mera u Japanu. Tokom diskusije u tumačenju iznetih rezultata, istakao je jednu krajnje intrigantnu tezu da se upravo u državama nekadašnje Sile osovine (Italija, Nemačka i Japan) danas beleže najniže stope rađanja u svetu. Po njemu, takav pad fertiliteta nije slučajan, već ima istorijsko utemeljenje. Naime, sve tri države su nakon teških ratnih poraza i potpuno uništene ekonomije morale da krenu od nule sa ciljem da, razvojem društva, dostignu svetske sile, tj. upravo države koje su ih u II sv. ratu porazile. Autor smatra da su zemlje pobednice imale kontinuitet u smislu da su promene u skladu sa demografskom tranzicijom, koje su od njih i krenule, bile dugotrajne i postepene, te su mogle da se „bezbolno“ prilagođavaju novim porodičnim i fertilitetnim obrascima, dok su poražene, usled prekida ekonomskog razvoja, koji je i u startu kasnio, doživele poremećaj i da su u želji da postignu propušteno bile prinuđene da za znatno kraće vreme prođu faze u tranziciji, od čega još uvek ne umeju da se oporave.

Novije vrlo intenzivne pronatalitetne mere u smislu ekonomske pomoći mladim roditeljima u Rusiji su, prema ruskim demografima, neadekvatna mera na duži rok s obzirom na velike regionalne razlike odnosno različite efekte tih mera u zavisnosti od tipa regiona i sastava stanovništva. Iako postoje evidentni pomaci u stopama rađanja, kako ističe Irina Kalabikhina (Lomonosov Moscow State University), za održavanje/porast tog nivoa dugoročno potrebne su mere u sferi koja se odnosi na politiku prema porodici u smislu olakšavanja balansa u obavezama kuća-posao, što potvrđuje prethodno navedene nalaze autore iz Zapadne Evrope.

Kontinuirani porast očekivanog trajanja života svrstava mortalitet stanovništva u najaktuelnije teme, zbog čega je tokom četiri dana, dvanaest sesija bilo usmereno na proučavanje različitih aspekata ove komponente populacione dinamike. Kako populacija Srbije značajno zaostaje u poboljšanjima vezanim za porast životnog veka, posebno stope doživljena kod starijih, bilo je zanimljivo sagledati nalaze sesija iz ove tematske oblasti, posebno u pogledu mogućih mera populacione politike.

Pored tradicionalnih tema koje se bave smrtnošću odojčadi i dece, potom regionalnim razlikama smrtnosti stanovništva, kao i socio-ekonomskim razlikama (smrtnost stanovništva prema stepenu obrazovanja, etničkoj pripadnosti, stilu života i sl.), posebno su bile aktuelne teme kohortnog mortaliteta, distribucije smrtnosti prema starosti, odnosno životni vek i dugovečnost stanovništva kroz prizmu očekivanog trajanja života.

Kao posledica povećanja očekivanog trajanja života na jednoj strani i niskog i nedovoljnog fertiliteta na drugoj strani, veliki broj zemalja suočava se sa intenzivnim procesom starenja stanovništva. Najčešće korišćeni pokazatelji starenja (medijalna starost i udeo stanovništva starog 65 i više godina) zasnivaju se na hronološkoj starosti, zbog čega se početkom 21. veka veliki broj zemalja našao pred ogromnim izazovom. U cilju njegovog prevazilaženja, Sanderson i Scherbov su 2005. predložili da se prilikom računanja pokazatelja starenja u obzir uzimaju preostale godine očekivanog trajanja života. Jedanaest godina kasnije, o ovoj temi se i dalje diskutuje i ona se dopunjava brojim novim saznanjima. Tako je istraživanje starenja stanovništva odabranih zemalja Evrope i Azije (Arun Balachandran, Joop de Beer, K.S. James, Leo van Wissen i Fanny Janssen) pokazalo da je koeficijent opterećenosti starim stanovništvom između zemalja Evrope i Azije manji ako se pri proračunima koriste preostale godine očekivanog trajanja života. Ali takođe i da postoje razlike između zemalja kada je u pitanju granica koju treba uzimati za preostale godine života. Za najrazvijenije zemlje predloženo je da to bude 15 ili manje preostalih godina očekivanog trajanja života, ali svakako da se to ne može primenjivati u svim populacijama.

Poznato je da su značajne redukcije u mortalitetu uticale na porast očekivanog trajanja života, naročito u industrijalizovanim zemljama. Naučna saznanja su ove promene objašnjavale prvenstveno razvojem medicine. Rezultati prezentovani u Majncu (na primeru Italije, Danske i SAD) pokazali su da se poboljšanje i unapređenje dugovečnosti postiže povećavanjem stepena obrazovanja, te da se ulaganjem u obrazovanje unapređuje kvalitet ljudskog kapitala. što na kraju rezultira unapređenjem zdravlja stanovništva (Marc Luy, Marina Zannella, Christian Wegner-Siegmundt, Yuka Sugawara Minagwa, Wolfgang Lutz i Graziela Caselli).

Kada je u pitanju stil života kao faktor rizika smrtnosti stanovništva, najviše pažnje je posvećeno konzumiranju alkohola i njegovom uticaju na očekivano trajanje života stanovništva. Rezultati istraživanja (Sergi Trias-Limos, Anton E. Kunst i Fanny Janssen) o uticaju alkohola na očekivano trajanje života u zemljama Zapadne i Istočne Evrope pokazali su da je u 2010. godini jedna četvrtina razlika u očekivanom trajanju života između Zapadne Evrope i Rusije, Belorusije i Ukrajine objašnjavana konzumiranjem (upotrebom) alkohola. U drugim zemljama, doprinos alkohola očekivanom trajanju života bio je manji, ali i dalje značajan, posebno kod muškaraca u Litvaniji, Estoniji i Poljskoj.

U prilog ovim istraživanjima idu i saznanja S. Scherbov-a, B. Arpino-a i V. Bordone, koji su istraživali subjektivno očekivano trajanje života, odnosno lični stav pojedinca da li konzumiranje cigareta utiče na njihov životni vek. Rezultati su pokazali da stanovništvo sa nižim stepenom obrazovanja lošije procenjuje štetni uticaj cigareta na zdravlje i životni vek, za razliku od kategorije stanovništva sa visokim stepenom obrazovanja. Ova saznanja su u skladu sa zabeleženim stopama mortaliteta stanovništva prema stepenu obrazovanja.

Navedeni radovi ali i brojni drugi o kojima se pričalo tokom neformalnih diskusija otvorili su niz novih pitanja o kojima će se tek diskutovati i istraživati. Prva prilika za to, najavljena tokom konferencije, može biti radionica radne grupe EAPS-a za pitanja zdravlja, morbiditeta i mortaliteta, pod nazivom "Istorijski i savremeni trendovi morbiditeta i mortaliteta", koja će održati u Novosibirsku, sredinom jula 2017.

Polazeći od centralne teme, generalni utisak je da je svest demografa o njihovoj društvenoj odgovornosti kada je u pitanju informisanje, edukacija, pa i usmeravanje aktera koji mogu uticati na populacione procese veoma velika. Pritom je sve veći akcenat na značaju mera populacione politike koje su usmerene ka podizanju kvaliteta populacije imajući u vidu dokazano limitiran efekat tradicionalnih pronatalitetnih mera u oblasti podrške porodice u većinski niskofertilitenoj Evropi.

Vladimir Nikitović, Daniela Arsenović